

CEĻĀ UZ LATVIJAS VALSTI

Nr. 4

1. attēls

Satiksmes plūsma pāri Vanšu tiltam Vecrīgas pusē. Uz tilta starp braukšanas joslām Padomju armijas bruņutransportieris BTR. Rīga, 1991. gada 19.–21. augusts.

Autors nezināms.

1991. gada barikāžu muzeja krājums

Augusta pučs 1991. gadā un tā nozīme Latvijas neatkarības atjaunošanā

1991. gada augustā smagas iekšpolitiskas un ekonomiskas krīzes pārņemtajā PSRS notika valsts apvērsuma mēģinājums, kas galarezultātā paātrināja PSRS sabrukumu un Baltijas valstu neatkarības atjaunošanu. Augusta puča laikā notika pēdējais mēģinājums apturēt neatkarības atjaunošanas procesu un gāzt Latvijas Republikas likumīgo varu.

Vēsturiskais konteksts

20. gadsimta astoņdesmito gadu beigās totalitārajā PSRS tika uzsāktas reformas, kuru iniciators bija 1985. gadā pie varas nonākušais Mihails Gorbačovs. Reformu gaitā pakāpeniski tika ieviesta demokrātiskā brīvība – pieļauta viedokļu dažādība, arvien brīvāki no cenzūras kļuva mediji – prese, radio un televīzija. PSRS centrālās varas pieļauto demokratizācijas procesu prasmīgi izmantoja Baltijas tautas, saredzot iespēju atbrīvoties no ilgstošās (kopš 1940. gada) PSRS okupācijas. 1988. gadā Baltijas valstīs tika izveidotas tautas kustības (Latvijā – Latvijas Tautas fronte jeb LTF), kuru galvenais mērķis bija Baltijas valstu neatkarības atjaunošana. 1990. gadā Baltijas valstu tautas kustības uzvarēja vietējo parlamentu vēlēšanās, iegūstot pārliecinošu balsu vairākumu. Arī Latvijā LTF 1990. gada martā–aprīlī notikušajās vēlēšanās guva uzvaru, kas ļāva ar vairāk nekā divu trešdaļu deputātu atbalstu pieņemt 1990. gada 4. maija Neatkarības deklarāciju.

1. attēls

2. attēls

OMON vienības dalībnieks met dūmu granātu (sveci) no Jēkaba ielas Mazās Pils ielas virzienā. OMON kaujiniekam pār plecu AKS-74U. Fonā Jēkaba ielas barikāde (veidota no tēlnieka Ojāra Feldberga granīta bluķiem un no metāla sijām metinātiem prettanku ežiem (t. s. čehu ežiem)) un Rīgas birža. 1991. gada 21. augusts.

Autors nezināms.

1991. gada barikāžu muzeja krājums

Paredzot, ka reālā varas pārņemšana būs ievērojami sarežģītāka, Neatkarības deklarācijā tika noteikts pārejas periods neatkarības sasniegšanai, nekonkretizējot ne termiņus, ne procesus. PSRS centrālā vara neatzina Neatkarības deklarāciju – PSRS prezidents M. Gorbačovs 1990. gada 14. maijā parakstīja dekrētu par Baltijas valstu neatkarības deklarāciju nelikumību. Jau nākamajā dienā notika Latvijas neatkarības pretinieku mēģinājums ar spēku ieņemt Latvijas Republikas Augstākās Padomes (tagad Saeimas) ēku. Jaunizveidotajai Latvijas valdībai (Ivara Godmaņa vadībā) nepakļāvās Latvijā dislocētā PSRS armija. Cīņā pret Latvijas neatkarību apvienojās tās pretinieki (Latvijas Komunistiskā partija, Augstākās Padomes frakcija "Līdztiesība", Baltijas Karavīru savienība u. c.), izveidojot PSRS un Latvijas PSR pilsoņu tiesību aizstāvēšanas komiteju. 1990. gada beigās šī organizācija pārtapa par "Vislatvijas sabiedrības glābšanas komiteju". Notika mēģinājumi šķelt Latvijas sabiedrību, tostarp arī pēc nacionālā principa, pretnostatot latviešus un citus Latvijas iedzīvotājus. Situācija saasinājās, un eskalācija savu kulmināciju sasniedza 1991. gada janvārī, kad Lietuvā un pēc tam Latvijā notika mēģinājumi ar militāru spēku gāzt likumīgās valdības. Šos reakcionāru mēģinājumus izdevās apturēt, pateicoties tautas atbalstam, – ap valdības ēkām un citiem stratēģiski svarīgiem objektiem tika izveidotas barikādes, ko apsargāja tūkstošiem neapbruņotu civiliedzīvotāju. Sava nozīme bija arī starptautiskās sabiedrības reakcijai – Rietumvalstis brīdināja PSRS vadību, ka vardarbība Baltijā ievērojami sarežģīs PSRS starptautiskās pozīcijas. Latvijā PSRS specdienestu uzbrukumu rezultātā gāja bojā vairāki civiliedzīvotāji, taču pārņemt varu neatkarības pretiniekiem neizdevās.

2. attēls

1991. gadā PSRS ekonomiskā situācija turpināja pasliktināties. Centrālā valdība M. Gorbačova vadībā pakāpeniski zaudēja kontroli pār situāciju valstī, taču uzsākt ar Baltijas valstīm sarunas par neatkarības atjaunošanu tā principiāli atteicās, piedāvājot slēgt tā saukto "Savienības līgumu", tātad – palikt PSRS sastāvā. 1991. gada vasarā Baltijas valstu un PSRS centrālās varas attiecības bija nonākušas strupceļā.

3. attēls

Divi OMON bruņutransportieri BTR pie Jēkaba ielas barikādēm (Ojāra Feldberga sagādāti granīta bluķi), trešais Doma laukumā, uz BTR OMON kaujinieki, bruņoti ar stekiem un AKMS. Viens OMON kaujinieks tur rokā dūmu granātu (sveci) un velk gāzmasku. Fonā Rīgas Doms, 1991. gada 21. augusts.

Autors nezināms.

1991. gada barikāžu muzeja krājums

1991. gada augusta puča cēloņi

M. Gorbačovs iniciētajām reformām jau no pirmsākumiem bija daudz pretinieku valdošajā nomenklatūrā, tostarp militārajās un drošības struktūrās. Šī neapmierinātība pieauga, kad M. Gorbačovs pieļāva arvien plašākus demokratizācijas procesus. Demokrātijas (pat ierobežotas) apstākļos notikušās vēlēšanas apliecināja, ka komunistiskās partijas varas monopola dienas ir skaitītas. Arvien lielāka daļa sabiedrības atbalstīja tos sabiedriski politiskos spēkus, kuri iestājās par citiem pārvaldības principiem, kas balstījās nevis uz spēku un represijām, bet pilsoņu brīvu gribu un izvēli. Sabiedrība bija vilusies arī PSRS saimnieciskajā modelī – vienīgā joma, kur PSRS spēja konkurēt ar Rietumvalstīm, bija militāri rūpnieciskais komplekss. Savukārt vidusmēra iedzīvotāju dzīves kvalitātes līmenis PSRS bija ievērojami zemāks nekā Rietumvalstīs.

Ekonomiskās reformas bija neveiksmīgas, PSRS ieslīga arvien lielākā politiskā un saimnieciskā haosā, valstī vietām izcēlās dažādi (tostarp nacionāla rakstura) nemieri, savu principiālo nostāju neatkarības atjaunošanas jautājumā bija pieteikušas Baltijas valstis. Visai daudzi augstākās nomenklatūras pārstāvji PSRS centrālajā valdībā un savienotajās republikās uzskatīja, ka situāciju valstī var normalizēt, atgriežoties pie PSRS jau iepriekšējās desmitgadēs pārbaudītām metodēm – stingra centrālisma un nežēlīgām represijām nepakļaušanās gadījumā. Īpaši neapmierinātība auga militārajos un valsts drošības resoros.

3. attēls

M. Gorbačovs vēlējās reformēt PSRS valsts pārvaldi un lielāku patstāvību dot PSRS republikām, noslēdzot jaunu Savienības līgumu. Lielākā daļa PSRS republiku šim plānam piekrita (principiāli iespēju palikt PSRS noraidīja Baltijas valstis). Savienības līguma parakstīšana bija iecerēta 20. augustā, un, visticamāk, vēlme nepieļaut šo pasākumu pamudināja konservatīvo spēku pārstāvjus veikt valsts apvērsuma mēģinājumu tieši 19. augustā.

4. un 5. attēls

Latvijas Republikas Augstākās Padomes konstitucionālais likums "Par Latvijas Republikas valstisko statusu" pasludina Latvijas Republikas pilnīgu neatkarību, izbeidzot 4. maija Deklarācijā noteikto pārejas periodu.

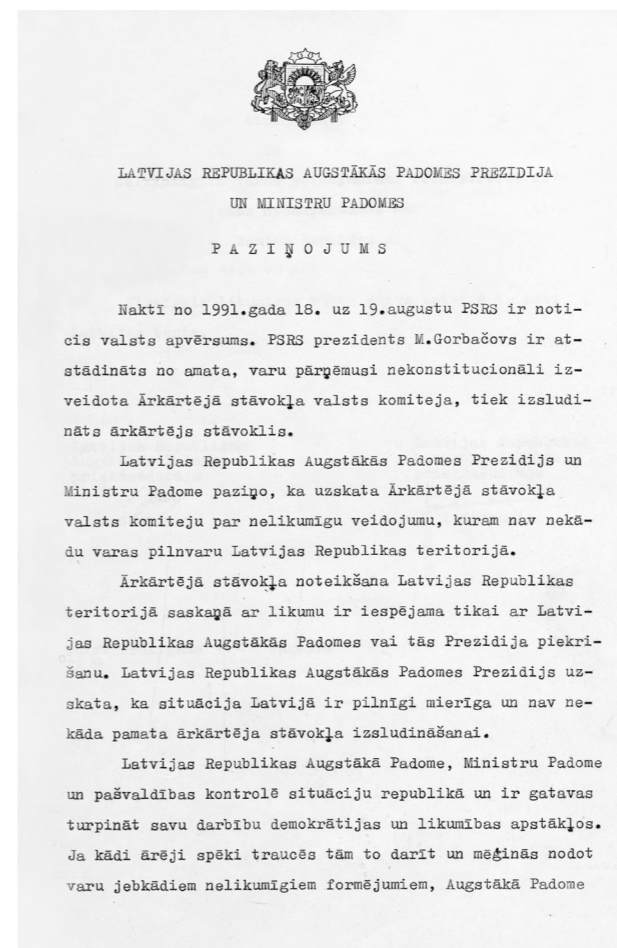
Latvijas Valsts arhīva krājums

Puča norise

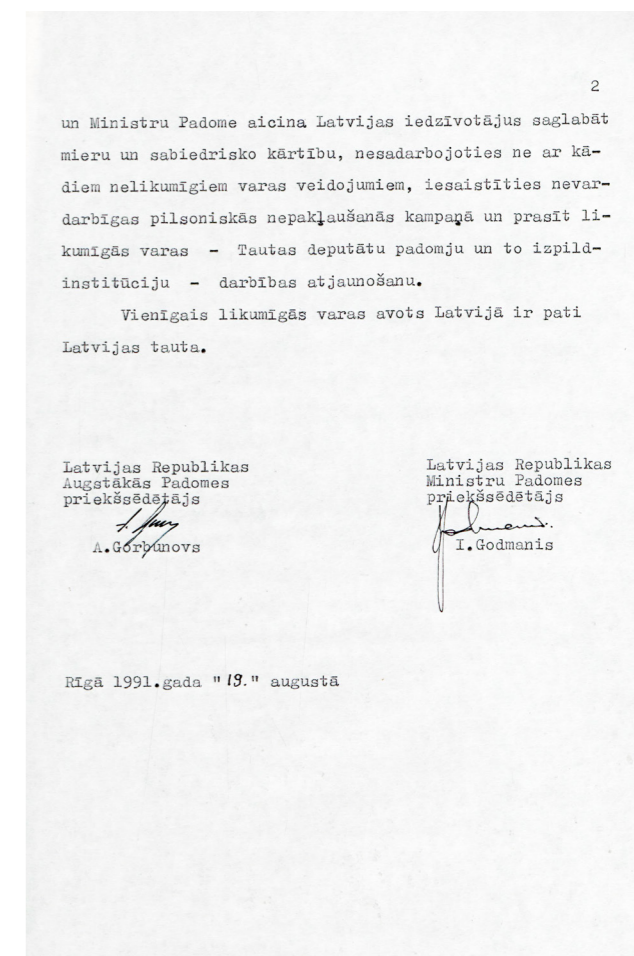
Izmantojot brīdi, kad PSRS prezidents M. Gorbačovs bija devies atvaļinājumā, virkne augstu stāvošu PSRS amatpersonu Maskavā 19. augustā sarīkoja puču, vienos naktī paziņojot par Valsts ārkārtējā stāvokļa komitejas izveidi. Komitejas vadību uzņēmās PSRS viceprezidents Genādijs Janajevs, tajā darbojās vairāki PSRS augstākās vadības pārstāvji. Tika izsludināts ārkārtas stāvoklis uz sešiem mēnešiem, ieviesta cenzūra un armijai dotas pavēles ieņemt stratēģiskus objektus. Sākotnēji šķita, ka pučs izdosies, jo pučistu pavēlēm klausīja armija, viņu viedokli pauda centrālā televīzija. Taču jau 19. augusta rītā Krievijas Federācijas prezidents Boriss Jeļcins aicinājumā Krievijas pilsoņiem šo apvērsumu novērtēja kā reakcionāru un antikonstitucionālu, pilsoņus aicinot uz vispārēju beztermiņa protesta streiku.

Latvijā 19. augustā plkst. 10.00 uz kopējo sēdi sanāca Latvijas Republikas Augstākās Padomes Prezidijs un Latvijas Republikas valdība, paziņojot, ka uzskata Valsts ārkārtējā stāvokļa komiteju par nelikumīgu veidojumu, kam nav nekādu pilnvaru Latvijas teritorijā. Pretēju viedokli, paužot pilnīgu atbalstu pučistiem, pauda Latvijas Komunistiskās partijas vadītājs Alfrēds Rubiks. PSRS okupācijas karaspēka Latvijā vadītājs, Baltijas kara apgabala pavēlnieks Fjodors Kuzmins 19. augustā telefonsarunā Latvijas Republikas Augstākās Padomes priekšsēdētājam Anatolijam Gorbunovam pieprasīja, lai tiktu izpildīti visi viņa – Valsts ārkārtējā stāvokļa komitejas pārstāvja Latvijā – norādījumi, pretējā gadījumā A. Gorbunovam draudot arests. Ar spēka pielietošanu pret tiem, kuri pretosies, un arestiem draudēja arī A. Rubiks.

Draudi visai ātri tika īstenoti – Rīgas OMON (PSRS Iekšlietu ministrijas Rīgas sevišķo uzdevumu milicijas vienība), sadarbojoties ar okupācijas karaspēku – Baltijas kara apgabala karaspēka vienībām, uzbruka televīzijas

4. attēls

5. attēls

6. attēls

Četri omonieši stāv uz Latvijas Radio mājas balkona. Rīga, 1991. gada 21. augusts.

Fotogrāfs Laimonis Martinsons.

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājums

6. attēls

7. attēls

Latvijas Republikas konstitucionālā likuma "Par Latvijas Republikas valstisko statusu" izplatīšana Rīgā, 1991. gada 21. augusts.

Fotogrāfs Uldis Pāže.

Latvijas Nacionālā vēstures muzeja krājums

centram, radio, ieņēma un izdemolēja virkni valsts un sabiedrisko organizāciju ēku. Tika atbrūnota valdības apsardze.

Puča laikā 19. augustā Rīgas OMON kaujinieki pie Rīgas iekšlietu pārvaldes atklāja uguni uz garāmbraucošu mikroautobusu, nogalinot tā vadītāju Raimondu Salmiņu un ievainojot viņa līdzbraucēju.

Ņemot vērā ļoti augstos asinsizliešanas draudus, valdība (atšķirībā no 1991. gada janvāra barikāžu laika) neaicināja tautu aizstāvēt valsts stratēģiskos objektus. Tauta tika aicināta iesaistīties nevardarbīgas pilsoniskās nepakļaušanās kampaņā un nesadarboties ar valsts apvērsuma rīkotājiem.

Puča liktenis izšķīrās PSRS galvaspilsētā Maskavā, kur tā rīkotājiem neizdevās neitralizēt savus pretiniekus. Izmantot spēku plašā mērogā, kas, visticamāk, novestu pie lielas asinsizliešanas, pučisti neuzdrošinājās. Pakāpeniski puča rīkotāji zaudēja kontroli pār procesiem, un jau 22. augustā lielākā daļa puča organizētāju tika aizturēti. Pučs cieta neveiksmi, lielā mērā pateicoties tā brīža Krievijas Federācijas vadības principiālajai nostājai pret mēģinājumiem saglabāt brūkošo PSRS. Tā brīža Krievijas Federācijas prezidents B. Jeļcins atšķirībā no mūsdienu Krievijas Federācijas politiskās elites Krievijas Federāciju neasociēja ne ar PSRS, ne tās politisko kultūru.

21. augustā Latvijas Republikas Augstākā Padome pieņēma konstitucionālo likumu "Par Latvijas Republikas valstisko statusu", kurā tika pasludinātas pārejas perioda beigas un Latvijas valstiskuma atjaunošana. Īsā laikā Latvijas neatkarību atzina lielākā daļa pasaules valstu. Pirmā ārvalsts, kas 1991. gada 22. augustā apstiprināja Latvijas neatkarības atjaunošanu, bija Īslandes Republika. 24. augustā Latvijas neatkarības atjaunošanu atzina Krievijas Federācija, bet 6. septembrī – arī brūkošās PSRS Valsts padome.

8. attēls

Latvijas Republikas Augstākās Padomes konstitucionālais likums "Par Latvijas Republikas valstisko statusu" pasludina Latvijas Republikas pilnīgu neatkarību, izbeidzot 4. maija Deklarācijā noteikto pārejas periodu.

Latvijas Valsts arhīva krājums

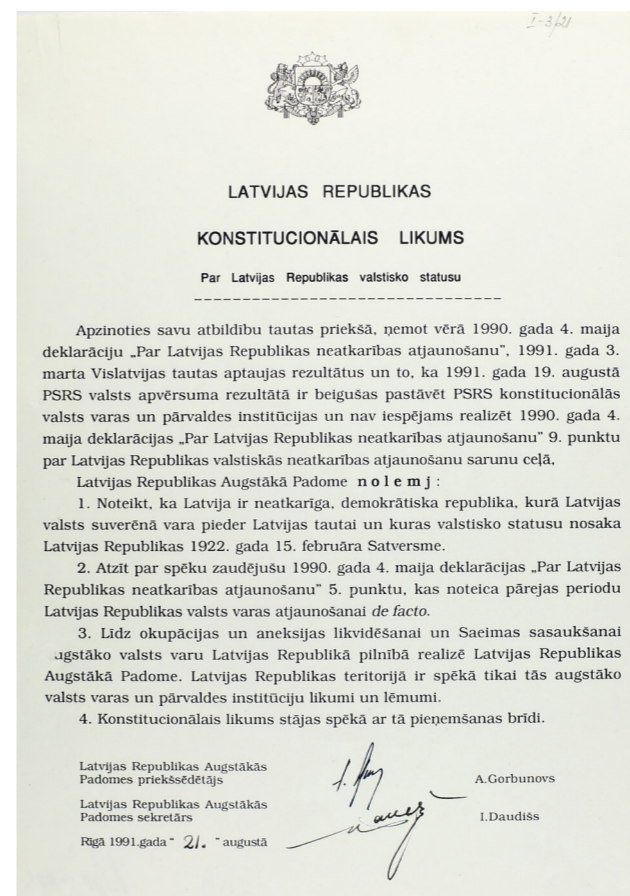
9. attēls

PSRS Valsts padomes lēmums "Par Latvijas Republikas neatkarības atzīšanu".

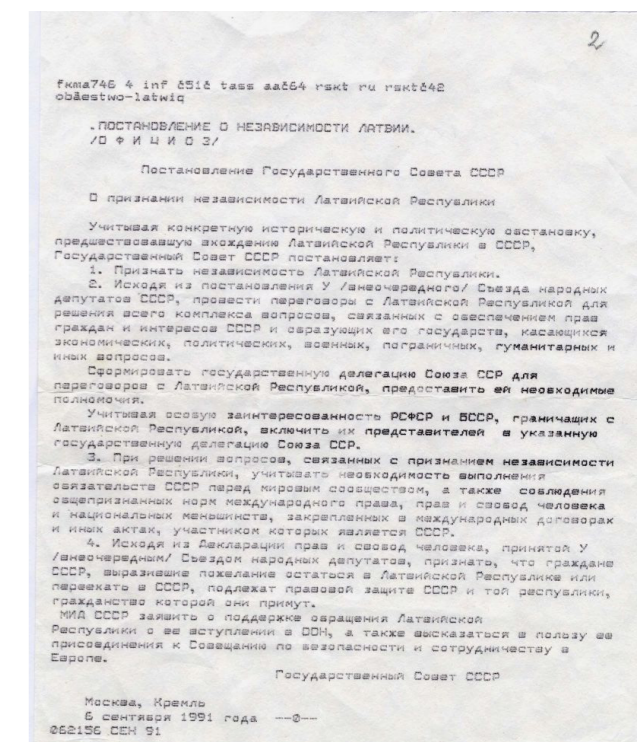
Latvijas Valsts arhīva krājums

7. attēls

8. attēls

9. attēls

10. attēls

Leņina pieminekļa demontāža Rīgā 1991. gada 25. augustā.

Fotogrāfs Gunārs Birkmanis.

Latvijas Kara muzeja krājums

Neatkarības atjaunošana bija eksistenciāli svarīgs faktors Latvijas nācijas attīstībai. Neraugoties uz smago ekonomikas transformēšanās procesu pēc PSRS ekonomiskās telpas sabrukuma, Latvijā īsā laikā izdevās atjaunot modernas demokrātiskas Eiropas valsts standartiem atbilstošu valsts pārvaldi, brīvā tirgus principiem atbilstošu ekonomiku, kā arī Latvijas pārstāvību dažādās starptautiskās organizācijās. Līdz ar neatkarības atjaunošanu Latvija atgriezās tās kultūrvēsturiskajā telpā, uzsākot integrāciju kolektīvajās Rietumu politiskajās, saimnieciskajās un drošības organizācijās.

Tuvojoties Latvijas valsts simtgadei, Valsts kanceleja veido informatīvu materiālu sēriju par Latvijas valsts tapšanu un tās dibinātājiem. Informatīvo materiālu mērķis ir stiprināt valstiskuma apziņu, veicināt izpratni par Latvijas vēsturi un nacionālajām vērtībām, kā arī spilgtām personībām, kuras ietekmējušas vēstures procesus un devušas nozīmīgu ieguldījumu Latvijas valsts dibināšanā un izaugsmē, īpaši valdības darbā.

Pateicamies Dr. hist. Gatim Krūmiņam par dalību faktu lapas tapšanā par 1991. gada augusta puča notikumiem.

10. attēls

Informācija par mūsu valsts pirmsākumiem, tās ceļu uz neatkarību un Latvijas valsts simtgades pasākumiem

LV100.lv
www.mk.gov.lv/simtgade

LV100